מזיוף התורה לגאולת התלמוד בימים ההם ובזמן הזה

לקראת לימוד דף ק"ז במסכת סנהדרין ע"י רבבות לומדי הדף היומי העולמי בשבוע הבעל"ט, ברצוני להסב את תשומת לב ציבור הלומדים לשיבוש חמור של נוסח התלמוד הבבלי שבעוונותינו הרבים רווח בחלק ממהדורותיו.

כידוע, בהשוואה של דפוסים וכתבי יד שונים של התלמוד הבבלי ניתן למצוא שינויי נוסח גדולים וקטנים. אם תעיין בספר דקדוקי סופרים (מאת רנ"נ רבינוביץ) או במהדורה של מכון התלמוד הישראלי (יד הרב הרצוג) המאספים מכתבי יד ומדפוסים עשרות שינויי נוסח על כל דף מדפי התלמוד, תוכל למצוא שינויים קלים רבים, שלא תמצא בהם עניין, אא"כ אתה חוקר לשון חז"ל. אך פה ושם תוכל למצוא שינוי נוסח שיש לו השפעה על הבנת הטקסט התלמודי, ולפעמים מחלוקת מפרשי התלמוד ופוסקי ההלכה תלויה בקוצו של יו"ד.

רוב השינויים מקורם בטעות הסופר המעתיק או בשגגת המדפיס הרשלן ("הבחור הַזָּצָר"), אך פנינו עתה אל השיבושים שנעשו ביודעין - קלקולי הצנזורה:

שינויים רבים חלו במשך הדורות בלשון התלמוד (שאף שמו שונה ע"י הצנזור ל"ש"ס" ול"גמרא") וכן בלשון השולחן ערוך וסידורי התפילה וספרים עבריים אחרים בעטייה של הצנזורה לסוגיה השונים: הן צנזורה פנימית (ע"י מחברים ומדפיסים יהודים שפחדו מהגוים) והן צנזורה חיצונית שנכפתה ע"י גוים ("עכו"ם" בלשון הצנזור) ומשומדים ("מומרים" בלשון הצנזור); הן צנזורה נוצרית (כמודגם להלן) והן צנזורה רוסית (כמו הוספת מלה אחת שמעקרת את הכלל התלמודי: "הפקר בית דין - [**היה**] הפקר", כביכול היום רק חוקי הצאר תקפים).

לפעמים הושמטו משפטים או קטעים שלמים שתוכנם לא מצא חן בעיני מאמיני אותו האיש: במסכת סנהדרין בלבד הושמטו שני קטעים שלמים (למעלה משלוש מאות מלים!) בדף מ"ג (מעשה על הריגת ישו ותלמידיו), ובדף ק"ז (מעשה על נידויו של ישו הנוצרי על ידי מורו, יהושע בן פרחיה),

בנוסף לשיבושים רבים אחרים בדף ס"ז, ובדף ק"ג ועוד רבים (וכמובן, גם בדברי רש"י ושאר המפרשים). גם הגהות הגר"א מוילנא שהשלים בכתב ידו את ההשמטות הנ"ל - הושמטו אף הן! (ראה בספרו של פרופ' יעקב שפיגל, עמודים בתולדות הספר העברי, עמ' 439).

בנושא זה מסופרים לא מעט בדיחות על סכלותם של המצנזרים, שאף "לשיטתם" החטיאו את המטרה, מתוך רמתם הירודה בהבנת הנקרא (כמו אותו צנזור שבמקום ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ, כתב: עכו"ם אחד בארץ...)[1]. לצערנו, נושא זה אינו רק מצחיק ומשעשע, אלא גם עצוב וכואב.

הנביא ירמיהו מקונן (יג, יז): "בְּמִסְתָּרִים תִּבְכֶּה נַפְשִׁי מִפְּנֵי גֵוֶה **וְדָמֹעַ תִּדְמַע** וְתֵרֶד עֵינִי **דִּמְעָה** כִּי נִשְׁבָּה עֲדֶר ה'". את הדמעה השלישית בפסוק זה דרשו חז"ל על ביטול התורה שנגרם כיון שגלו ישראל ממקומן (חגיגה ה, ב). במשך שנות גלותינו בהיות עול הגוים על צווארנו[2] היתה סכנה בהדפסת ספרים יהודיים ללא צנזורה. במצב זה הרשו לעצמם מדפיסים לשנות מפני השלום, ו"לתקן" בגוף הספרים באופן שלא יאונה לישראל כל רע. אף במצב זה היה מי שסבר שיש לקנא לאמת תורתנו הקדושה, ואף למסור את הנפש על מסירת דברי התורה כפי שהם ללא שינוי וללא מורא מפני הגוים (מהרש"ל, ים של שלמה, ב"ק פ"ד סי' ט': "דהוה ככופר בתורת משה"). אמנם, למעשה נהגו שלא כדעתו, וחששו לספק פיקוח נפש[3]. במה דברים אמורים, בזמן שמסתכנים בכך; אבל בזמן הזה, שישראל שרויין על אדמתן ואף בחו"ל האמת ידועה לכל - הכל מודים בחשיבות עקירת שיבושי הצנזורה.

ואכן, ברוך ה' אֲשֶׁר לֹא הִשְׁבִּית לָנוּ גּוֹאֵל הַיּוֹם, ואט אט הולכת ונגאלת תורת ה' (בין השאר) על ידי מהדירי ספרים המחזירים עטרה ליושנה, ובעידוד גדולי הפוסקים מדפיסים בתלמוד את השמטות הצנזור (ראה למשל דברי הגרי"ש אלישיב, הגר"ש ווזנר והגר"ח קנייבסקי ועוד בהסכמותיהם למסכת בבא קמא בהוצאת ר"ש פרנקל), וכך שוב זוכים ישראל ללמוד התלמוד כפי שיצא מפי רב אשי ורבינא (וכן רמב"ם ושאר ספרים מצונזרים). יש לקוות שלמהלך זה יצטרפו כל מהדירי התלמוד, וכן מהדירי ספרי ההלכה והאגדה, הסידורים ועוד, שגם הם לוקים בעיוותי הצנזורה. "גאולה" זו איננה אחריותם הבלעדית של המדפיסים והמו"לים, אלא על כל אחד מאיתנו, צרכני הספרים (ובפרט

מוסדות חינוך הרוכשים בקנייה מרוכזת), לדרוש זאת ו"להצביע ברגלים". כל מי ששוקל מאיזו מהדורה ללמוד, ואיזו מהדורה לקנות לעצמו או לחתנו, יתן דעתו גם לנושא זה. גם אם מטעמים אחרים יעדיף מהדורה מצונזרת, עכ"פ מן הראוי לשגר מחאה ועצומה למו"לים, ולבקש ולדרוש שיחזרו בהם ולא ימנעו מאיתנו טוב, ואין טוב אלא תורה.

להלן רשימה של מהדורות תלמוד נפוצות, לפי דרכם ועלילותם בסוגיית הצנזורה, בפרט בעניין הקטעים שהושמטו במסכת סנהדרין בדף מ"ג ובדף ק"ז.

בברכת "ובחרת בחיים",

אוריאל פרנק[4]

לעדכון הרשימה: u-frank@neto.bezeqint.net

רשימת מהדורות תלמוד מדויקות ומצונזרות

רשימה "לבנה"	רשימה "אפורה"	רשימה "שחורה"
מהדורות תלמוד ליהודים המבקשים ללמוד את התלמוד כפי שיצא מפי חז"ל, ללא זכר לצנזורה	מהדורות המשמרות "בקנאות" את הנוסח המצונזר, אך לפחות מביאים בשולי הדף את המקור	מהדורות תלמוד המיועדות לבלשים נוצרים ומומרים (לא "משומדים" ח"ו...)
מהדורת אבן ישראל (שטיינזלץ). וממנה הועתק, בחלק מהמסכתות[5], לפרויקט השו"ת של בר אילן. (משום מה, במהדורה עם דף וילנא, תשס"ב, לא הושלמו פירושי רש"י המצונזרים)	מהדורת עוז והדר	ארט-סקרול, המכונה "שוטנשטין" (שמעתי שבעלי מהדורה זו אכן חוששים גם כיום לאיבה, הואיל ומהדורתם מגיעה לידי נוצרים! אך מהעובדה שגם במהדורה העברית לא החזירו עטרה ליושנה, ואף העירו לעיין בדק"ס להשלמת השמטות הצנזורה, נראה שכל חששם אינו מחוץ אלא מבית!..)
	מהדורת ארץ ישראל	
מהדורת ושננתם - מכון המאור (בסנהדרין ק"ז נהגו כראוי. אך בדף מ"ג יש "סתירה" בין דף התלמוד לבין הדף המבואר החסר ביאור לקטע שצונזר!...)	ש"ס וילנא 'החדש' - מסורת הש"ס, וממנה במהדורת מאורות הדף היומי (בסנהדרין מ"ג, אך בדף ק"ז אפילו בגיליון לא הובא הקטע שצונזר!...[6])	מהדורת טלמן. וממנה צולם לסדרת התלמוד המבואר הנקרא "חברותא" (אמנם, בחלק הביאור הובא ופורש הקטע המצונזר)
מהדורת נהרדעא - וגשל (מהדורת תשס"ח)[7]	מהדורת הלכה ברורה - סומן ◇ בכל מקום שנגעה יד הצנזור, ובסוף הכרך צולמה החוברת "חסרונות הש"ס". במהדורה החדשה - תיקנו בפנים!	
מהדורת שבתי פרנקל - חבל שיצא לאור רק על מסכת בבא קמא...		

כמו כן, מלבד מה שצוין לעיל, רוב מאגרי המידע התורניים הממוחשבים מצונזרים לגמרי:

- חלמיש - אוצר הפוסקים.
- אוצר החכמה - בחלקו.
- מאגר מכון ממרא.

- מאגר תורת "אמת".

<u>להלן הקטע המצונזר במסכת סנהדרין דף קז עמוד ב</u>

תנו רבנן: לעולם תהא שמאל דוחה וימין מקרבת. לא כאלישע שדחפו לגחזי בשתי ידים, ולא כיהושע בן פרחיה שדחפו לישו הנוצרי בשתי ידיו. גחזי, דכתיב +מלכים ב' ה'+ ויאמר נעמן הואל וקח ככרים (ויפצר) [ויפרץ] בו ויצר ככרים כסף וגו'. ויאמר אליו אלישע מאין גחזי ויאמר לא הלך עבדך אנה ואנה ויאמר אליו לא לבי הלך כאשר הפך איש מעל מרכבתו לקראתך העת לקחת את הכסף ולקחת בגדים וזיתים וכרמים וצאן ובקר ועבדים ושפחות, ומי שקל כולי האי? כסף ובגדים הוא דשקל! אמר רבי יצחק: באותה שעה היה אלישע יושב ודורש בשמונה שרצים. נעמן שר צבא מלך ארם היה מצורע. אמרה ליה ההיא רביתא דאישתבאי מארעא ישראל: אי אזלת לגבי אלישע - מסי לך. כי אתא אמר ליה: זיל טבול בירדן. - אמר ליה: אחוכי קא מחייכת בי? - אמרי ליה הנהו דהוו בהדיה: מאי נפקא לך מינה? זיל נסי. אזל וטבל בירדנא, ואיתסי. אתא אייתי ליה כל הני דנקיט - לא צבי לקבולי מיניה. גחזי איפטר מקמיה אלישע, אזל שקל מאי דשקל, ואפקיד. כי אתא - חזייה אלישע לצרעת דהוה פרחה עלויה רישיה. אמר ליה: רשע! הגיע עת ליטול שכר שמנה שרצים, וצרעת נעמן תדבק - בך ובזרעך לעולם, ויצא מלפניו מצרע כשלג +מלכים ב' ז'+ וארבעה אנשים היו מצרעים פתח השער אמר רבי יוחנן: גחזי ושלשה בניו. יהושע בן פרחיה מאי היא? כדקטלינהו ינאי מלכא לרבנן אזל יהושע בן פרחיה וישו לאלכסנדריא של מצרים. כי הוה שלמא שלח ליה שמעון בן שטח: מיני ירושלים עיר הקדש ליכי אלכסנדריה של מצרים: אחותי, בעלי שרוי בתוכך ואנכי יושבת שוממה. קם אתא ואתרמי ליה ההוא אושפיזא, עבדו ליה יקרא טובא. אמר: כמה יפה אכסניא זו. אמר ליה: רבי, עיניה טרוטות. אמר ליה: רשע! בכך אתה עוסק? אפיק ארבע מאה שיפורי ושמתיה. אתא לקמיה כמה זימנין, אמר ליה: קבלן! - לא הוי קא משגח ביה. יומא חד הוה קא קרי קריאת שמע, אתא לקמיה. סבר לקבולי, אחוי ליה בידיה. הוא סבר: מידחא דחי לי. אזל זקף לבינתא והשתחוה לה. אמר ליה: הדר בך! - אמר ליה: כך מקובלני ממך: כל החוטא ומחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה. ואמר מר: ישו כישף והסית והדיח את ישראל. תניא, אמר רבי שמעון בן אלעזר: יצר תינוק ואשה - תהא שמאל דוחה וימין מקרבת.

---

[1] כיו"ב במסכת יבמות פ"ג מ"ו: "שלשה אחין, שנים מהן נשואים שתי אחיות ואחד נשוי **נכרית**", ר' עובדיה מברטנורא: "נכרית - שאינה קרובה לא לזו ולא לזו". אעפ"כ, צנזורים שונים סברו שנכרית כאן היינו גויה, שאינה יהודיה, והדפיסו: "ואחד נשוי **עכו"ם**".

שו"ת עטרת פז חלק ראשון כרך ג - אה"ע, הערות סימן ג הערה ג ד"ה הנה בתשובת
הנה בתשובת מהרלב"ח (שם) ובתשובת השואל ומשיב במהדורא תנינא (ח"ג סוס"י פז) שעמד בדבריו אלו של מהרלב"ח וכן בשאר הפוסקים שהזכירו את ראיתו זו של מהרלב"ח מדברי הגמ' ביבמות, נקטו בגירסת הגמ' "ואחד נשוי נכרית", אולם הרב חיד"א בברכ"י האבה"ע (סימן ט סק"א) שהביא ג"כ ענין זה, הגירסא בדבריו היא "ואחד נשוי עכו"ם". ע"ש. והט"ס גלויה היא כאן לעין כל, דהמדפיסים טעו כי בהבנתם חשבו דהאי "נכרית" דנקט לה הכא היינו גויה ולכן הגיהו וכתבו "עכו"ם" וכמו בכל מקומות הש"ס שהיה כתוב גוי או מין וכיו"ב נקטו המדפיסים עכו"ם מחמת אימת המציק הצנזורה שהיתה על המדפיסים (ועי' ספר שרי המאה ח"א עמוד 36, וראה בזה גם בס' העקוב למישור במבוא עמ' כה. ע"ש). אולם המה חשבו חשבונות רבים וכונתם לתקן ובכמה מקומות נמצאו מקלקלים.

[2] כלשון המקורית: "הָרַחֲמָן, הוּא יִשְׁבּוֹר **עוֹל גּוֹיִם** מֵעַל צַוָּארֵנוּ")ראה: ר"ד יצחקי, קצירת האומ"ר, ספר לוח ארש, תשס"א, עמ' תצ"ה; וכיו"ב בנוסח הספרדי בברכת אהבה, שעליו כתב ר"ד אבודרהם: "ושבור עול הגוים מעל צוארנו ע"ש 'ואשבור מוטות עולכם .("'והשוה לדברי ר 'ברוך אפשטיין ,בעל התורה תמימה , ברשימת הלצותיו המשעשעת על הצנזורים) מקור ברוך ,ח"ג ,עמ**1554** ' ואילך:(**"**ואחד הצנזורים לא יכול לסבול התפלות על החופש משעבוד מלכיות בנוסח ברכת המזון: **"**הרחמן הוא ישבור **עול גלות** מעל צוארנו**"** וימחוק את עול גלות ותצא הלשון מגוחכת **."**כיום נפוץ הנוסח המצונזר: **"**עוֹלָנוּ**."**

[3] עיין במאמרי, "לימוד תורה לגוי בעת סכנה", בתוך "עץ אבות - קידוש השם בשואה", ב', עורך: שמחה רז, קרן רוזן ומרכז ישיבות בני עקיבא בישראל, תשס"ט, עמ' 164.

[4] למען הסר ספק, אין לי קשרים עסקיים עם אף מו"ל...

[5] לכן, אותו מעשה מובא בפרויקט השו"ת בסנהדרין ק"ז בשלמותו, אך מקבילתו בסוטה מ"ז - מצונזר, כבדפוס וילנא.

[6] בבית "מאורות הדף היומי" בחרו במהדורה זו המביאה בגיליון חלק מהשמטות הצנזורה (אף בדף ס"ז) אך רבים מהשמטות הצנזורה לא תוקנו, ולא נתברר פשר חוסר העקביות. מן הענין לצטט שני קטעים שהובאו בגיליונות שיצאו לאור ע"י "מאורות הדף היומי":

מדוע דף מג/א קצר יחסית?

עינם החדה של לומדי הדף היומי תבחין וודאי שדף מג/א קצר יחסית לדפי גמרא אחרים בש"ס. לא זו בלבד, אלא שעיון בדברי הגמרא יגלה, כי עמוד ב' מתחיל במימרא של רבי יהושע בן לוי, "כל הזובח את יצרו", שלכאורה אין כל קשר בינה לבין הגמרא שלפניה ושלאחריה. ההסבר לתופעות אלו טמון במעללי הצנזורה שנודעה לשימצה, אשר פקידיה ברשעות ובזדון, גזרו שורות וקטעים שלמים מן התלמוד, אשר בהן הוזכר שמו של אותו האיש ימ"ש. מעניין לציין, כי השמטת קטעים מן התלמוד גררה אחריה נידון הלכתי מעניין.

סיום מסכת שהצנזור השמיט ממנה קטעים: כידוע, המסיים מסכת רשאי לאכול בשר ולשתות יין בתשעת הימים בין ר"ח מנחם אב לתשעה באב, ובערב פסח סיום מסכת פוטר את המסיים ואת המשתתפים בסיום מתענית בכורות. יש, איפוא, לדעת, אם גם סיום מסכת שהושמטו ממנה קטעים נחשב כ"סיום" שאלה זו הריץ רבי יונה שטנצל, אבי לימוד "המשנה היומית וההלכה היומית" לרבו, רבי אריה צבי פרומר מקוז'יגלוב, בעל שו"ת "ארץ צבי" וראש ישיבת חכמי לובלין שבפולין, אשר השיב לו כי מתחילה נערכו סעודות מצווה גם על סיום משניות, כפי שנהג אבי (שבת קיח/ב), אף שבזמנו עדיין לא התחבר התלמוד הבבלי. אלא, שאחר שנחתם התלמוד, אין הלמד משניות בלבד "מוצא בלימודו קורת רוח והפקת רצון" מחמת ידיעתו, כי את הגמרא שהוא מקווה בע"ה ללמוד הוא עדיין לא למד. לפיכך, ניתן לקבוע כי אי לימוד הקטעים שהושמטו על ידי הצנזור, אינו מחסר בשמחת המצווה, שהרי קטעים אלו אינם מצויים בידי הרבים ואין בכוונת הלומד ללומדם. ממילא, אומנם, אין הוא נחשב למסיים מסכת, אך הוא "מסיים משניות" עם שמחת מצווה מושלמת.

עבודה זרה דף יז/א ומצאתי אחד ויעקב איש כפר סכניא שמו אמר לי כך לימדני

"אותו האיש" ותפילת עלינו לשבח

דף י"ז עמוד א' במסכת עבודה זרה הוא אחד מן הדפים בתלמוד הבבלי שסבלו קשות ממעללי הצנזורה באירופה, עד שהלומד אותו כמעט שאינו מסוגל להבחין היכן מסתיים משפט מסויים והיכן מתחיל משפט חדש, מחמת העירבוביה המוחלטת השוררת בקטעים מסויימים...

עיון מעמיק בקטעי התלמוד העוסקים בישו (ראה בנוסח הגמרא המתוקן שבת קד/ב, סוטה מז/א, גיטין נז/א, סנהדרין מג/ב, סז/א קז/ב), מלמדנו, כי לכאורה, שני אנשים נשאו שם זה. האחד, תלמידו של יהושע בן פרחיה, חי במחצית ימי בית המקדש השני, והאחר, חי סמוך לחורבן הבית. רבי יחיאל מפריס, מבעלי התוספות, התפלמס חריפות עם חכמי הנוצרים בנוכחותו של מלך צרפת לואי התשיעי, ובטענה זו, אודות קיומם של שני בני אדם בשם זה, הדף טענות רבות של הנצרות. את דבריו הטעים באומרו, כי בצרפת חיים בני אדם רבים הנושאים את השם "לואי", שאינם איש אחד ואינם מלכי צרפת (ילקוט ויכוחים ומקורות וציונים רמב"ם מהדורת פרנקל הל' מלכים פרק י"א הל' ב' עמ' 71).

[7] אמנם, רבים מהשמטות הצנזורה לא תוקנו. למשל: "הפקר בית דין - [היה] הפקר"!